

МАРКО НЕДИЋ

**ПИСЦИ 20. ВЕКА У ТРИНАЕСТОМ КОЛУ
АНТОЛОГИЈСКЕ ЕДИЦИЈЕ *ДЕСЕТ ВЕКОВА*
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ – ИВО ЋИПИКО,
ИСАК САМОКОВЛИЈА, СВЕТЛАНА ВЕЛМАР
ЈАНКОВИЋ, МИРКО КОВАЧ,
ДУШАН КОВАЧЕВИЋ**

Почећу од једне критичке опсервације о целини овог кола. Тринаесто коло Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* с пуно разлога следи уредничку и приређивачку стратегију претходних кола, али је неким својим сегментима допуњава и проширује. То се у првом реду односи на избор писаца који су ушли у ово коло, на избор приређивача и на извесне заједничке критичке особине у приступу приређиваним књигама. И у овом колу, наиме, постоји комбинација и равнотежа између, с једне стране, већ проверених и с друге, нових и млађих приређивача одабраних из различитих средина српске књижевности и културе, али је та равнотежа ту нешто изразитија, што је за резултат имало наглашавање појединих заједничких особина у приступу и предговорима приређених књига. То се посебно односи на наглашавање раније критичке, односно метакритичке рецепције у њима. Тиме су, понекад и у латентном полемичком контексту, проверавани ставови ранијег и данашњег критичког доживљаја изабраних књижевних остварења, чиме је у доброј мери указивано не само на поетичке већ и на нужне промене у критичкој рецепцији новије српске књижевности. То је на изванредан начин омогућавао и избор, у највећем броју случајева избор савремених писаца у овом колу, јер је међу њима и један број оних који су, углавном из идеолошких разлога, у другој половини 20. века за извесно време били искључени из читалачке, па и из критичке рецепције новије српске књи-

жевности. Иако су истраживачким напорима појединих критичара и приређивача, међу којима је Гојко Тешић био најактивнији, у нама ближим деценијама били веома добро представљени нашој књижевној и културној јавности, они су сада, захваљујући једној врсти критичарског консензуса, доследно оствариваног и у претходним колима ове Антологијске едиције, неопозиво и трајно уврштени међу наше најзначајније књижевне ствараоце. То се у овом колу, пре свега, односи на Станислава Кракова, који је коначно потврђен као канонски писац српске књижевности 20. века, а од новијих аутора на Мирослава Поповића, чију је животну и књижевну судбину, такође, драматично усмеравала идеологија. Идеологија и предрасуде различитих врста имале су знатног удела у одређивању места појединих писаца ранијих периода у формирању вредносног система новије српске књижевности, али су прве деценије по завршетку Другог светског рата у том погледу биле најизразитије.

То се, срећом, не односи на двојицу писаца нешто ранијег времена, на Ива Ћипика и Исака Самоковлију, који су остварили значајно прозно дело у првој половини 20. века, али су променама такозваних поетичких, па и критичких парадигми били доста скрајнути из отворенијег видокруга новије српске књижевности после Другог светског рата. Њихову књигу у истом тому приредили су професор Филозофског факултета у Нишу Горан Максимовић, књигу *Иво Ћипико*, односно др Мирјана Лукић, књижевна историчарка из Републике Српске, књигу посвећену Исаку Самоковлији.

Иво Ћипико је романом *Пауци* и приповеткама „Крај мора”, „На мору”, „Антица” и „Прељуб”, као и приређивачевим предговором представљен као један од веома значајних писаца српске књижевности последње деценије 19. и првих двеју деценија 20. века, који је, као и Симо Матавуљ, као и неки други српски писци, у матичну књижевност дошао из Далматинског приморја. Он је тиме, према очекивањима Јована Скерлића, српску књижевност свога времена обогатио снажним књижевним доживљајем непосредног живота једног веома инспиративног културног и језичког простора нашег народа. Припадао је генерацији српских приповедача и романијера на прелазу од реалистичких према модерним усмерењима прозног рукописа, који су се у српској књижевности јавили у последњој фази реализма. Савременици овог аутора – Борисав Станковић, Петар Кочић, Светозар Ћоровић – који су се, као и он, својевремено нашли у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности*, у доцнијој књижевној историографији најчешће су сврставани у лирске реалисте. Сам Ћипико је, поред тог одређења, које је било блиско његовом осећању света и књижевног текста,

виђен и као писац који је, поред снажног доживљаја конкретног живота, најчешће посматран, у првом реду захваљујући роману *Пауци* и појединим приповеткама, као представник критичког реализма, што је с разлогом наглашавано у истраживачком приступу његовом делу, јер је он своју друштвену критику највише усмеравао према различитим деформацијама и тегобном животу сеоског становништва у Далматинској загори и Приморју. Његова два романа – *За крухом* и *Пауци* – и многе приповетке нуде наглашену наративну слику таквог живота и снажан ауторски доживљај изворних хуманистичких вредности и слободног, неспутаног понашања књижевних протагониста, у којем се чулна љубав између мушкарца и жене, слобода и лични доживљај природе и мора преносе у само тематско и семантичко средиште књижевног рукописа. Истичући еротику као кључну тему централног тока Типикове прозе, Горан Максимовић је у исти мах детаљно протумачио и изворну везу овог аутора са завичајним простором и његовим исконским егзистенцијалним потребама. Као допуно своје аналитичке интерпретације једне од најважнијих тема у Типиковој прози, бирајући критичке текстове Миљка Јовановића, који је докторирао на делу Ива Типика, и Станка Кораћа, признатог књижевног историчара који је посебну пажњу посвећивао српским писцима из Хрватске некадашњег и нама ближег времена, он је истовремено употпунио актуелну критичку слику целокупног књижевног дела овог писца и његовог видног места у српској књижевности 20. века.

У истом тому с прозом аутора *Паука* и „Прељуба” објављена је и изабрана проза Исака Самоковлије, аутора који је, после Андрића, несумњиво најпознатији приповедач који је у српску књижевност међуратног периода ушао из измешаног националног и културног простора Босне и Херцеговине. Мирјана Лукић је већ својим веома прегледним и добро писаним предговором назначила основне тематске, стилске и значењске координате Самоковлијиног књижевног дела и његове наративне поетике. Посебну критичку пажњу посветила је тумачењу његове поетике и развојне и жанровске линије његовог рукописа, од првих песама и критичких записа, преко приповедака, до драма рађених на основу мотивских предложака из приповедака, додајући тако постављеном хронолошком увиду у његове жанрове детаљну анализу ране и доцније критичке рецепције његовог књижевног дела. У њеном избору нашле су се следеће Самоковлијине приповетке: „Носач Самуел”, „Саручин дуг”, „Соломуново слово”, „Рафина авлија”, „Кадиш”, „Плава Јеврејка”, „Дрина”, „Од прољећа до прољећа”, „Ханка”, „Гавријел Гаон” и „Ристанов гријех”. То су уједно и његове најпознатије приповетке, које га, као и Типика, представљају као приповедача с

наглашеним лирским осећањем живота и с посебним емотивним доживљајем јеврејског становништва у Босни, које је пролазило кроз многе животне тешкоће и врло мале и кратке радости. У његовој прози, с низом живописних књижевних ликова, међу којима је достојанствени носач Самуел можда најупечатљивији, сефардски Јевреји, који су се, по протеривању из Шпаније пре неколико векова нашли и у Сарајеву и другим местима Босне, наративно су оживљавани као трајни симболи затвореног националног и културног простора у којем су живели као у некој врсти гета и одбране од притиска власти, трговаца и зеленаша. Као такви, унапред су формирали онеобичен и привлачан литерарни свет, који је, међутим, до појаве Самоковлијиних приповедака остао готово занемарен у нашој књижевности. Зато је читав један прозни циклус у овом избору састављен од приповедака с ликовима сарајевских Јевреја који се понављају из приче у причу. Самоковлија је, међутим, врло успешно остваривао и друге теме из босанског живота, чиме је знатно проширио тематске и садржинске оквире свога књижевног дела. То је на свој начин потврђено и изабраним критичко-есејистичким текстом Скендера Куленовића на крају књиге.

Професор Филолошког факултета у Београду Радивоје Микић приредио је књигу посвећену књижевном делу Светлане Велмар-Јанковић. У избор је уврстио њену приповедачку књигу *Дорћол, имена улица*, роман *Лајум* и есеје „Јован Скерлић”, „Исидора Секулић” „Дис – маг” и „Васко Попа – чудотворац”.

Светлана Велмар-Јанковић је српску књижевност друге половине 20. и прве деценије садашњег века, закључио је професор Микић, обогатила многим жанровима – романима, приповеткама, есејима, драмским и аутобиографским књигама, књигама за децу, публицистичким текстовима, значајним уредничким радом у београдској „Просвети”. У почетку познатија као врстан есејиста, један од настављача есејистичког поступка Исидоре Секулић, она је круну свога рада остварила у наративној прози. У тим облицима је за теме најчешће бирала живот грађанске класе у Србији, посебно у Београду, од почетка 19. па до друге половине 20. века. У тај временски оквир, који се подудара са обнављањем државности Србије и њеним прерастањем у југословенску државну заједницу, на модеран наративни начин укључила је рађање и успон грађанске класе и њен нестанак са друштвене сцене по завршетку Другог светског рата, и то је најчешће чинила бирајући познате историјске ситуације, често и познате историјске личности и њихове индивидуалне судбине. С друге стране, у њеним есејистичким књигама доминирају личности новије српске књижевности и контекстуализација њиховог књижевног дела и његових тематских и

стилских специфичности и семантичких нијанси у књижевно и друштвено време епохе у којој су стварали. Имајући у виду распон критичких и есејистичких интересовања Светлане Велмар-Јанковић, контекстуализацију књижевних дела која је тумачила и специфичност њихових тематских, стилских и семантичких нијанси, Радивоје Микић је, поред прозе, изабрао и њене есеје који покривају кључне жанрове српске књижевности. Као приређивач, имао је у виду те кључне особине њеног књижевног дела, и зато је као репрезентативне изабрао приповедачку књигу *Дорћол* и роман *Лајум* као вредносно најоствареније њене прозне књиге. Свој избор илустровао је веома добрим предговором, у којем је нијансираним критичким поступком анализирао кључне особине поетике Светлане Велмар-Јанковић у *Дорћолу* и *Лајуму*. Као ширу рецепцијску илустрацију њеног књижевног рукописа одабрао је два критичка текста веома добрих познавалаца књижевног дела ове ауторке и развојних токова савремене српске књижевности, један Александра Јовановића и други Михајла Пантића, којима је комбинацијом синтетичког и аналитичког интерпретативног приступа употпуњена критичка слика књижевног дела Светлане Велмар-Јанковић и његовог места у савременој српској култури.

Стојан Ђорђевић, професор Филозофског факултета у Нишу, приредио је књигу посвећену књижевном делу Мирка Ковача. У избор је уврстио роман *Враића од ујиробе* и седам приповедака, такође, насталих, као и роман, у београдској фази његовог књижевног рада: „Животопис Малвине Трифковић”, „Ране Луке Мештровића”, „Слике из породичног албума Мештровића”, „Прозрачно тело”, „Пропало друштво”, „Дан и ноћ” и „Отац и његове речи или Небески заручници”.

Ђорђевић је већ у усмерено писаном предговору, књижевно дело Мирка Ковача посматрао у контексту поетике неомодернизма, који је, према његовом увиду, у српској књижевности трајао од 1950. до 1980. године. Истичући основне уметничке одлике Ковачевог прозног дела и доводећи га у поетичку везу са делима других модерних писаца тога времена, посебно Данила Киша и Борислава Пекића, он је поетичку контекстуализацију Ковачевог опуса поставио у првом реду као погодан увод у херменеутички приступ његовим тематским оквирима и семантичком потенцијалу изабраног романа *Враића од ујиробе* и изузетно значајне дуже приповетке „Животопис Малвине Трифковић”, као и есеја у књизи *Евројска ијрулеж*. Ковач је на тај начин, и у предговору и у избору, представљен као писац чији рукопис одликује „прворазредна живописност и разноврсност описане стварности” и различити погледи на њу, затим индивидуализовани књижевни ликови, вешто компо-

нована садржина прозних дела и надасве богата језичка инвенција. Такве резултате наративног рукописа Ковач је потврђивао и својим есејистичким текстовима, у којима се залагао за продуктиван однос према стварности, према књижевној традицији и морфологији књижевног текста, имајући истовремено на уму потребу да књижевност види у трајној интеракцији са стварношћу, са ауторским доживљајем књижевног текста и његовог облика и активним односом према савременицима сличне поетичке инспирације.

Од бројних анализа које се односе на ранију критичку рецепцију Ковачевих остварења и његов допринос модернизацији српске књижевности, Ђорђевић се определио за текст Михајла Пантића, који му је послужио као једна врста допуне критичке интерпретације остварене у предговору и одговарајућег тумачења изабраних прозних дела репрезентативних за Ковачев књижевни рад.

Књига изабраних радова Душана Ковачевића, коју је у два тома приредила професорка Филозофског факултета у Новом Саду Љиљана Пешикан-Љуштановић, има сасвим специфичну садржину. Иако је Ковачевић културној јавности најпознатији као драмски писац, она је у књигу, после веома аналитичког предговора, поред изабраних драма, унела и његове песничке и прозне радове, који га у посебном светлу представљају данашњим читаоцима. У његовим драмама стварност и данашњи човек литерарно су пројектовани у животне ситуације у којима се преплићу комедија и трагедија, апсурд и гротеска, реално и ирационално, свакодневна стварност и фикција. Оне за предмет имају атипичну драмску садржину, оригиналне књижевне ликове и њихове судбине, онеобичен егзистенцијални, па и друштвени контекст, у којем се најспонтаније рађају хумор, сатира, алузивност, брисање жанровских разлика у драмском тексту, мешавина трагедије и комедије, која је „наша судбина”, како је сам изјављивао, латентни критички и наглашени естетски ефекти и њихова симболична и умножена књижевна значења. Љиљана Пешикан-Љуштановић је управо те особине проналазила у драмама *Марайџонци ѿрче ѿчасни круџ*, *Професионалац*, *Сабирни ценџар*, *Балкански шџијун*, *Свети Георџије убива аждаху*, *Лари Томисон – ѿраџедија једне младости*, *Генерална ѿроба самоубиства* и *Хиџноза једне љубави*. Она је у књигу унела и избор из Ковачевићеве „песничке аутобиографије” *Ја ѿо ѿшамо ѿевам* (алузија на сценарио за филм Слободана Шијана *Ко ѿо ѿшамо ѿева* сасвим је очигледна), одломке из есејистичке књиге *Двадесет ѿ српских ѿодела – Како се Срби множе дељењем*, а уместо уобичајене „Хронологије” пет емотивних аутобиографских прича и једну као „прилог непостојећој аутобиографији”. Тиме је показала колико се Ковачевићева поетика, поред књижевног, ослања

и на аутобиографско искуство и постојећу стварност, из чега је у његовом целокупном уметничком раду произишао природан спој високих уметничких вредности. Њену детаљну и убедљиву критичку анализу максимално потврђују и изабрани критичко-есејистички радови Јована Христића, Љубомира Симовића и Александре Кузмић.

И да закључим: Представљене књиге тринаестог кола Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* најбоља су потврда изразитог уметничког и духовног богатства које нам нуди српска књижевност 20. и првих двеју деценија садашњег века.